

<https://doi.org/10.15407/eip2020.01.128>

УДК 338.22.01

JEL: A13, B52, D63

Попова О.А., д-р екон. наук, професор
головний науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування" НАН України"
ORCID 0000-0003-2642-9393
e-mail: olgopmail@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК: НОВА КОНЦЕПЦІЯ ЧИ ООНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ?

Обґрунтовано висновок про те, що концепція інклюзивного розвитку ви-кристалізувалася у процесі еволюціонування концепції сталого розвитку, а остання для цивілізаційного розвитку у XXI ст. залишається домінантною. Процес переходу до моделі сталого розвитку є перманентним, версії моделі з часом змінюються з позиціонуванням певних складових як пріоритетних (еко-номіки, екології, соціальної сфери). Цілі досягнення рівності та соціальної спра-ведливості були задекларовані концепцією сталого розвитку. Концепція інклю-зивного розвитку оновлює і посилює соціоекономічний аспект сталого розвитку; інклюзія є зоною компромісу між соціальною та економічною сфе-рами сталого розвитку. Крім цих сфер, варто реалізувати інклюзію й у сфері екології, територіальну інклюзію, інклюзію між нинішнім та майбутніми по-коліннями.

Інклюзивний економічний розвиток – це прогрес, плодами якого користу-ється все населення, причому завдяки своїй активній участі у суспільних про-цесах, і вигоди відчуває кожна особа у різних сферах свого життя. Формування умов солідарності, рівності шансів, доступу до ресурсів тощо для всіх людей є важливим елементом стратегії сталого розвитку. Відповідні інститути – це необхідний, але недостатній критерій інклюзії, оскільки їм має відповідати поведінка кожної особи у суспільстві. Тому для інклюзії важливо формувати середовище толерантності та солідарності.

Узагальнено ключові засади та міжнародні орієнтири інклюзивного розвитку. Наведено сучасні у контексті інклюзивного розвитку стратегії, що розроблені та реалізуються у країнах: побудови гармонійного суспільства (Китай), рівноціннос-ті умов проживання у місті та селі (Німеччина) посилення корпоративної соці-альної відповідальності великих господарюючих суб'єктів (Франція).

За переважання позитивних ефектів акцентовано увагу на деяких неодно-значностях інклюзії. З погляду забезпечення доступу і можливостей розвитку для громадян, зокрема їхнього ширшого включення в економічну діяльність, вона досить затратна, але не можна не погодитись з висновком, що вартість виключення та упущених вигод ще вища ¹.

Ключові слова : інклюзивний розвиток, концепція сталого розвитку, соці-альна інклюзія, економічна інклюзія, стратегії інклюзивного розвитку, інклю-зивне суспільство

Нинішній суспільний діагноз – загострення нерівності між людьми за статками і можливостями для особистісного розвитку, порушення прав людини, дискримінація – актуалізував необхідність переходу до загальнодоступного, егалітарного (від франц. égalité – рівність), інклюзивного розвитку. Стало очевидним, що за економічного зрос-

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Інклюзивний сільський розвиток в Україні" (№ держреєстрації 0117U005465).

тання у попередні роки ці проблеми не розв'язані, а деякі з них навіть загострилися, і це формує виклики подальшому економічному прогресу та соціальній згуртованості суспільств. Відтак в офіційних міжнародних документах, наукових працях і під час громадських дискусій акцентується увага на інклюзивності. Більшою мірою йдеться про інклюзивну освіту, соціальну інклюзію і меншою – про економічну інклюзію, хоча дедалі очевиднішою видається доцільність використання інклюзивних підходів у різних сферах життєдіяльності.

Інклюзія виступає таким принципом організації життя у суспільстві та, зокрема, в економіці, згідно з яким усім людям забезпечуються можливості доступу до життєво важливих сфер – ресурсів, місць прикладання праці, освіти, культури, прийняття політичних рішень, які підвищують їхні шанси на добробут, самореалізацію, набуття вищого статусу, і жодна людина (незалежно від зовнішності, походження, стану здоров'я, гендерної ознаки, а також місця її проживання тощо) не відчуває себе виключеною із суспільних процесів. Інклюзія базується на двох стовпах: 1) створення можливостей/шансів, у тому числі економічних, для всіх членів суспільства; 2) залучення до розподілу вигод від розвитку і сталого зростання. Однак підхід "пасивного учасника" інклюзії (коли люди отримують вигоди від економічного зростання, не беручи активної участі у збільшенні доходу) лише завдяки частковому перерозподілу доходу на їхню користь (через різні форми державної підтримки) вже не підтримується.

Акцент економічної інклюзії – на продуктивній зайнятості для всіх груп населення, їхньому задіянні в економічній діяльності та створенні доданої вартості. А вже таким чином забезпечується участь у розподілі доходів.

Актуалізація інклюзії за сучасних викликів

По-перше, *ефекти економічного зростання для скорочення бідності та безробіття виявилися недостатніми*. Так, останнім часом економічне зростання не трансформувалося у зростання зайнятості, хоча зазвичай ці процеси вважалися співвідносними. Дослідниками встановлено, що якщо у 80-х роках минулого століття трьохвідсоткове зростання ВВП давало одновідсоткове збільшення зайнятості, то у 90-х роках уже восьмивідсоткове зростання ВВП давало такий результат щодо зайнятості [1]. Хоча з 1990 р. майже наполовину вдалося скоротити бідність, все-таки ще залишається велика кількість людей, які у ній живуть.

По-друге, *посилилася нерівність між багатими та бідними*, і наразі розрив, зокрема у країнах ОЕСР, виявився найбільшим за 30 років. За такої нерівності ускладнюється вирішення завдання подолання бідності, бо якщо одновідсоткове збільшення доходів зменшує бідність на 4,3% у країнах із меншою нерівністю за доходами, то у країнах з більшою нерівністю – лише на 0,6% (згідно з дослідженнями Світового банку) [2]. За останнє десятиліття кількість мільярдерів у світі подвоїлася; при цьому фінансове становище 3,8 млрд найбідніших людей не покращилось, як зазначають автори дослідження міжнародного об'єднання організацій із боротьби з бідністю Oxfam. Стає дедалі очевиднішим, що подальші успіхи щодо подолання бідності залежать не лише від суто економічного зростання, а й від того, *наскільки саме бідні люди зможуть отримувати вигоди від цього зростання*. Великий стратег Рузвельт ще у 30-х роках минулого століття зазначав, що "наш прогрес перевіряється не збільшенням достатку у тих, хто вже має багато, а тим, чи спроможні ми достатньо забезпечити тих, хто має надто мало" [3].

По-третє, зрештою одним із викликів є *уповільнення економічного зростання* як у ряді країн, що розвиваються, так і у розвинених країнах. У минулому основу позитивної динаміки суспільного розвитку заклала масштабна індустріалізація (переорієнтація економіки з сільського господарства на промисловість і збільшення продуктивності у

цих секторах). Характерні ж для XXI ст. проблеми засвідчують, що ситуація розвиватиметься інакше. Люди, перестаючи займатися сільським господарством, переходять переважно у сферу неформальної зайнятості у містах, де продуктивність теж низька. Можливості індустріалізації значною мірою вичерпані, що змушує відшукувати інші важелі для забезпечення прогресу.

І цим важелем економічного розвитку і зростання може бути активне задіяння кожної особи в економічній діяльності. Економіст Р. Хаусманн зазначив, економічне зростання стає нестійким, коли значна частина населення не бере у ньому участі [4]. Роберт Солоу (один із авторів доповіді "Стратегії сталого зростання і інклюзивного розвитку") зауважує, що відсторонення деякої частини населення (за ознаками статі, віку, етносу) від отримання благ веде до втрати тих здібностей, якими ці люди володіють [5]. Отже, на економіку дедалі більше впливають чинники, що вважалися позаекономічними (екологія, соціальна відповідальність, інклюзія), вони набувають економічних характеристик і вимірів.

Інклюзія як посилення соціоекономічної компоненти сталого розвитку

Посилення незбалансованостей між економічним і соціальним прогресом та ресурсозабезпеченням (а також екологічні збитки) призводять до майнового розшарування населення, розривів у соціально-економічному становищі жителів міст і сіл, безробіття, нерівності у доступі до освіти, медицини та інших базових благ. І це відбувається попри те, що цивілізаційний розвиток з 90-х років минулого століття орієнтується на сталість згідно із визнанням міжнародною спільнотою *концепції сталого розвитку домінантною*.

Тож як співвідносяться концепція інклюзивного розвитку та концепція сталого розвитку?

Окремі вчені, порівнюючи засади концепції сталого розвитку і концепції інклюзивного розвитку, стверджують що "інклюзивний розвиток – це вже нова концепція, що має принципові відмінності. Сталий розвиток формує основи для інклюзивного розвитку" [6]. При цьому ці вчені цитують головні принципи, на яких ґрунтується концепція сталого розвитку, серед яких – "досягнення рівності та соціальної справедливості; забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття", що відповідає принципам інклюзивності. "Глобальні Цілі сталого розвитку тісно пов'язані з концепцією інклюзивності", як справедливо зазначається, бо вони розроблялися на засадах інклюзивного підходу. Логіку трансформації моделей економічної динаміки вони відображають як економічне зростання → сталий розвиток → інклюзивний розвиток, зазначаючи що кожна наступна модель не заперечує, а гармонійно розвиває попередні.

То чи "інклюзивний розвиток – це вже нова концепція", що сформувалася внаслідок трансформації попередніх концепцій, у тому числі сталого розвитку? Засади інклюзії (зокрема досягнення рівності та соціальної справедливості) вже були визначені концепцією сталого розвитку. Автор цієї статті вважає, що концепція інклюзивного розвитку гармонійно вписується у контекст концепції сталого розвитку (як частина і ціле), розвиває, оновлює і посилює соціоекономічний аспект сталого розвитку. *Інклюзія є зоною компромісу між соціальною та економічною сферами сталого розвитку* (рис. 1).

Рис. 1. Інклюзія як зона компромісу між сферами сталого розвитку

Джерело: адаптовано і доповнено автором на основі [7].

Виокремлення і сучасний акцент на концепції інклюзивного розвитку іще раз засвідчує масштабність і динамізм концепції сталого розвитку як домінуючої для суспільного розвитку. У 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку на концептуальному рівні було зафіксовано основоположні засади сталого розвитку – його соціо-економіко-екологічну збалансованість. Процес же переходу на модель сталого розвитку є перманентним, відбувається перехід від однієї до іншої версії цієї моделі розвитку, із позиціонуванням тих чи інших складових як пріоритетних у певному часовому періоді.

Варто згадати, що після схвалення концепції сталого розвитку особлива увага акцентувалася на екологічних аспектах, із часом сформувалася концепція "зеленої" економіки. Але тоді ж наголошувалося на неправомірності прирівнювати сталість до екологічнобезпечного управління природними ресурсами, що може зашкодити соціальним та економічним питанням [8] і на необхідність зміцнити соціальну компоненту сталого розвитку. Саме концепція інклюзивного розвитку посилює соціоекономічну компоненту сталого розвитку: люди – причому всі і, особливо, вразливі – повинні мати шанси щодо життєдіяльності, у тому числі щодо задіяння в економіці, покладаючись на знання та інновації, та мають отримувати вигоди від економічного зростання.

Дослідники інклюзивної тематики для підсилення саме цього аспекту часто послуговуються виразом "інклюзивний сталий розвиток" (раніше послуговувалися терміном "екологічнобезпечний сталий розвиток"). І хоча тут присутня певна сутнісна тавтологія, таке поєднання відображає пріоритетність того чи іншого аспекту сталого розвитку.

Дедалі частіше і прихильники економічного зростання зазначають про необхідність його інклюзивності (включеності ширшого кола людей у діяльність і розподіл економічних вигод, посилення відповідальності за екологічні наслідки), тим самим збалансовуючи позиції детермінованого зростання, що часто не означає процвітання для кожного члена суспільства.

У контексті інклюзії привертає увагу оновлення тріади сталого розвитку, що впливає з Цілей сталого розвитку 2030, а саме – "люди, планета, процвітання". Тобто на перший план виходять люди (соціальна складова сталого розвитку), потім ідеться про планету (екологічна складова) і нарешті – про процвітання (економічна складова). Ця тріада за своєю сутністю сформульована у вигляді силогізму (логічного умовиводу, коли з двох суджень впливає третє). Якщо люди (на місцевому, регіональному, планетарному рівні) користуються плодами більш справедливо (доступ до ресурсів і благ, правосуддя; широка участь на всіх рівнях), мають кращу освіту та більше можливостей (щодо інфраструктури, інновацій, безпеки, життєстійких поселень) та розпоряджаються природними ресурсами сталим способом (виробництво і споживання), то в результаті економічне процвітання досягає вищих рівнів. Простіше – якщо можливості людей і ресурси планети підвищують здатність задовольняти людські потреби у коротко- та довготерміновій перспективі, то нащадки отримують істотні вигоди для сталого процвітання (нинішня інклюзія та міжпоколінна інклюзія).

Отже, концепція інклюзивного розвитку сформувалася у процесі **еволюціонування концепції сталого розвитку**, що у XXI ст. залишається домінантною. У схвалених міжнародною спільнотою Цілях сталого розвитку 2030 – як концепті розвитку глобальної цивілізації на наступні роки – декларується завдання забезпечити процвітання і повноцінне життя *для всіх людей*. Справедливість і рівність можливостей виступають істотним елементом стратегії сталого розвитку як висловилися автори доповіді Світового банку [5, с. 62]. Імплементация інклюзивної моделі розвитку сприятиме зростанню на умовах сталості [9].

До того ж основна концептуальна установка сталого розвитку – прогрес, який задовольняє потреби нинішнього покоління, проте не загрожує здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби, – має за мету **дотримання інклюзії між поколіннями**. Під сталим майбутнім для всіх розуміють людську гідність, соціальну інтеграцію і захист навколишнього середовища; це майбутнє, в якому економічне зростання не загострює нерівність, а забезпечує економічне процвітання для всіх, де середовище життя і ринки праці розраховані на втілення усіма своїх прав і можливостей, також економічна діяльність має екологічно раціональний характер [10].

Скептицизм окремих осіб щодо практичної досяжності інклюзії у сферах життєдіяльності, як і цілей сталого розвитку, не означає, що слід перестати прагнути до їх реалізації. Це та призма, крізь яку кожна держава має розглядати існуючі проблеми та оцінювати дії; це ідеологічні установки для самоорганізації суспільства і його членів, бізнесу тощо.

Інклюзію як зону компромісу соціальної та економічної сфер сталого розвитку демонструє інклюзія у бізнесовій діяльності. При цьому поки що частіше за все йдеться про соціальний бізнес, що невиправдано, оскільки інклюзивними можуть бути й інші види бізнесу. Припустимо, якщо бізнес побудований на принципі солідарності, наприклад, коли вразлива категорія виробників агропродовольства (малі фермери) забезпечує продукцією вразливі групи населення (школярів, малозабезпечені сім'ї тощо); коли сільські домогосподарства як малі туроператори надають туристичні продукти і послуги туристам з особливими потребами.

Ще один зріз інклюзії у бізнесі – інклюзивність команди, її членів відбирають незалежно від зовнішності, походження, гендерних ознак, стану здоров'я тощо. Консультанти MacKinsey стверджують, що "не представлені групи у команді = недоотриманий прибуток у компанії", оскільки одноманітним командам у бізнес-рішеннях, які приймаються, не вдається вийти за рамки свого життєвого досвіду.

Разом із тим не слід розуміти інклюзивне працевлаштування суто як створення умов для працевлаштування людей лише з особливими потребами, тут ідеться також про гнучкі графіки та інші умови роботи для широкого кола претендентів на працевлаштування, залежно від їхніх потреб (дистанційна, погодинна робота тощо). Інклюзивний бізнес відрізняється застосуванням різних форм зворотного зв'язку, наданням працівникам можливостей для професійного розвитку тощо. Суб'єктами такого соціально-економічного компромісу в контексті інклюзивності виступають і роботодавці, і працівники.

Як одна із новацій розвитку бізнесу в контексті інклюзії – це перехід від соціальної корпоративної відповідальності до *соціальної корпоративної активності* (упереджувальні дії бізнесу).

Міжнародні орієнтири щодо інклюзивного розвитку

Першим кроком до концептуалізації, аналізу та задіяння соціальної інклюзії була доповідь ООН "Формування інклюзивного суспільства: практичні стратегії сприяння соціальної інтеграції" 2007 р. [11]. У ній цитується визначення інклюзивного суспільства як суспільства для всіх, де кожна людина зі своїми правами і обов'язками відіграє активну роль (це визначення, затверджене на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, Копенгаген, 1995 р.). Інклюзивне суспільство базується на розумних цінностях справедливості, рівності, людської гідності, прав і свобод, а також принципах всеохоплюючого різноманіття. Суспільство для всіх забезпечує відповідні механізми, що дають своїм громадянам змогу брати участь у процесах прийняття рішень, які впливають на їхнє життя, та кінець кінцем формувати своє спільне майбутнє (див. вставку).

Вставка

Основні елементи, необхідні для переходу до інклюзивного суспільства

- *Верховенство закону і наявність правових інститутів.*
- *Повага до прав, гідності та привілеїв кожної людини у суспільстві, підтримка і забезпечення їхніх обов'язків.*
- *Інклюзивна політика, установи і програми, що стосуються бідних і враховують гендерні аспекти, національний та субнаціональні рівні.*
- *Рівні можливості для активної участі у громадській, соціальній, культурній, економічній та політичній діяльності.*
- *Наявність зрілого громадянського суспільства (права, відповідальність, участь, громадянство і взаємна довіра).*
- *Рівний доступ до інформації, інфраструктури та об'єктів.*
- *Розширення можливостей для маргіналізованих і виключених осіб.*
- *Культурний плюралізм, повага і визнання різноманіття.*
- *Існування відкритого простору і можливостей для участі у побудові загальних цілей, бачення; необхідність неперервного діалогу.*
- *Належне керівництво і представництво, прозоре і підзвітне. Ефективне управління господарством міст і сіл шляхом децентралізації за участі громад та їхніх членів.*
- *Справедливий розподіл економічних і соціальних ресурсів і вигод.*

Запропоновано п'ять вимірів соціальної інклюзії – від нижчого до вищого рівнів:

- 1) *видимість*: бути поміченим, бути признаним;
- 2) *розгляд*: проблеми і потреби враховуються при розробленні політики;
- 3) *взаємодія*: забезпечується доступ до соціальних взаємодій;
- 4) *права*: право діяти і вимагати реалізації прав людини і колективних прав;
- 5) *ресурси*: наявні ключові ресурси для повноцінної участі у житті суспільства.

Базові основи концепції інклюзивного сталого зростання (inclusive sustainable growth) були розвинені Комісією зі зростання та розвитку у доповіді "The growth report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development" від 2008 р. Як зазначають автори, акцент на сталому зростанні зроблений не тому, що таке зростання є кінцевою метою, а тому що воно необхідне для розв'язання проблем, які хвилюють людей: це зниження бідності, зайнятість, освіта, здоров'я, можливості для творчості. Зростання є необхідною, і, можливо, й достатньою умовою для надання людям більшого шансу стати продуктивними працівниками і творчими особистостями [5, с. 62]. Світовий банк визначає інклюзивне зростання як високе і стале (з умовою скорочення бідності), поширене в усіх секторах економіки, із залученням значної частини трудового потенціалу, що характеризується рівністю можливостей стосовно доступу до ринку і ресурсів. Організація економічного співробітництва та розвитку значну увагу приділяє розподільчим аспектам добробуту та антидискримінаційній спрямованості економічного зростання.

Дослідники стверджують, що за інклюзивного зростання високий рівень інвестицій, швидкі темпи інновацій і потужний приріст ВВП досягаються паралельно з реалізацією заходів щодо зменшення нерівності в доходах. Інклюзивність не слід розглядати як обмеження на зростання, що забезпечує його моральну прийнятність; інклюзивність фактично є стратегією, що посилює зростання [4].

Європейський документ "Європа 2020. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання" (EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth) орієнтує на сталий розвиток, інклюзію щодо зайнятості, соціальну і територіальну злагоду.

І, нарешті, засади інклюзивності відображені у програмі ООН "Сталий розвиток: Цілі і Порядок денний 2030" (схвалені на зміну Цілям розвитку тисячоліття до 2015р.), що слугує керівництвом для урядів і громадян планети та передбачає:

- подолати бідність в усіх її формах,
- сприяти добробуту та продуктивній зайнятості для всіх,
- забезпечити загальний доступ до ресурсів (води, енергії, екосистем тощо) і можливостей для всіх (всеохоплюючої освіти, інновацій, правосуддя, інфраструктури, санітарії),
- домогтися гендерної рівності,
- зменшити нерівність усередині країн і між ними.

Узагальнюючи наукові погляди і міжнародні орієнтири, можна виділити **такі ключові засади інклюзивного розвитку**:

- широкі суспільні цілі, всебічний розвиток людини;
- скорочення нерівності та бідності, забезпечення згуртованості (*соціальна інклюзія*);
- участь громадян усіх груп в економічному житті, а не в розподілі доходів (*економічна інклюзія*);
- одержання вигод широкими верствами населення, особливо дітьми, жінками, особами похилого віку (*інклюзія щодо вразливих груп населення*);
- бережливе використання громадянами природних ресурсів і захист навколишнього середовища, здійснення ними контролю (*екологічна інклюзія*);
- формування рівноцінних базових умов і шансів для життєдіяльності населення у містах і сільській місцевості, усунення диспропорцій (*територіальна інклюзія*).

Інклюзивними мають бути інституції, а також люди. Якщо, згідно зі спрощеною моделлю А. Сміта, виділяють homo economicus (людину економічну як раціонального егоїста), то вона має змінитися на homo inclusivus, що свідчитиме про формування людини якісно нового типу (людини людяної). За твердженням лауреата Нобелівської

премії з економіки Дж. Б'юкенена, людина прагне до свободи не для того, щоб максимізувати корисність, а для того, щоб бути такою людиною, якою вона хоче бути [12]. Позитивна зміна сутності людини, яка прагне відповідати сучасним вимогам *homo inclusivus*, означатиме активізацію її участі разом із іншими людьми у напрацюванні того, чого вони хочуть досягти.

З одного боку, правильні інститути (гарантія прав власності, прав людини, особистих і економічних свобод) – це необхідний, але недостатній критерій інклюзії. Бо, з іншого боку, саме належна поведінка кожної особи у суспільстві, уявлення про цінності, самодисципліна, визнання верховенства права і принципу оплати за працю, відмова від насильства, старанність – це те, що забезпечує дієвість інклюзивних інститутів.

Інклюзія вимагає економічних витрат і подеколи видається неоднозначною

Логіка ринкової економічної системи підпорядкована необхідності враховувати індивідуальні інтереси людей лише тією мірою, якою вони слугують цілям цієї системи – вилученню прибутку. При цьому, як засвідчує досвід, із системи ринку випадає не лише значна частина суспільства (і це не тільки безробітні), а й значною мірою обмежуються інтереси працюючих осіб (щодо рівня зарплати, винагород тощо).

Поряд із задоволенням базових потреб щодо забезпечення умов отримання освіти, доступу до ресурсів і громадського транспорту тощо в контексті інклюзії важливо всім людям надавати можливості для зайнятості, розкриття своїх індивідуальних здібностей. Інклюзивність пов'язується із гнучкими ринками праці (з незначними обмеженнями найму працівників), низькими податками на підприємництво, стимулами для інновацій, високими витратами держави, бізнесу, а також громадян (на освіту, професійну підготовку, допомогу по безробіттю, охорону здоров'я) і вирівнювальною соціальною політикою. Витрати на створення, припустимо, робочого місця для працівника з особливими потребами, подеколи можуть бути значно вищими, ніж для звичайного працівника.

До того ж необхідно формувати середовище соціальної толерантності та солідарності. Становлять інтерес роздуми дослідника Саймона Хейхоу щодо зміни ставлення до певних груп (інвалідів, мігрантів) залежно від економічних чинників: коли економічна ситуація сприятлива, то радіють робочій силі, яка прибуває з різних країн, однак щойно справи починають погіршуватися, ставлення змінюється на негативне [13].

У доповіді ООН "Формування інклюзивного суспільства: практичні стратегії сприяння соціальній інтеграції" від 2007 р. зауважується, що **вартість інклюзії є високою, але вартість виключення і упущених можливостей іще вища** (ідеться про соціальні конфлікти, насилля, розділення суспільства тощо) [11].

Отже, важливе значення для інклюзії має, *по-перше*, загальний рівень добробуту населення країни і, чим він вищий, тим толерантніше ставлення до вразливих, обділених груп населення. *По-друге*, зважаючи на посилення нерівності у статках, важливим є підхід, "щоб багаті поділилися з бідними". Але не в прямому сенсі, а щоб брали участь (як партнери, поряд із владою) у формуванні доступу до ресурсів для вразливих категорій населення з метою підвищення їхніх життєвих шансів, ставали більш соціально відповідальними, солідарними. *По-третє*, для подолання нерівності та зменшення перепон для соціальної інтеграції швидше за все потрібна політична воля, а вже потому грошові витрати.

Почасті позитивні ефекти інклюзії цілком очевидні, як, наприклад, щодо соціальної, фінансової інклюзії. А як щодо системи тотального розпізнання облич і відстеження поведінки громадян ("побачити кожного"), що запроваджується у ряді країн?

Одні вбачають у цьому кінець особистої свободи, інші – можливість контролю за злочинністю. До речі, ця система дозволила Китаю та Сінгапуру впорядковано долати нинішню епідемію коронавірусу.

"Рівне право для всіх" – тобто рівність перед законом – безперечна, як і прагнення забезпечити рівність шансів для усіх людей. А якщо людям надано економічну свободу, то чи не виступає нерівність їхніх майнових статків наслідком цього, оскільки люди різні за здібностями? То що ж є кращим з позицій інклюзії – рівність у бідності чи вищий загальний рівень життя за розшарування суспільства²? Подеколи не все однозначно.

Стратегії інклюзивного розвитку

У контексті інклюзивного сталого розвитку відомі стратегії – "гармонійного суспільства" Китаю, "рівноцінності умов проживання" Німеччини. У Франції інклюзивність законодавчо закріплена як складова корпоративної соціальної відповідальності підприємницької діяльності.

Стратегія "гармонійного суспільства"³, сформульована керівництвом Китаю на початку XXI ст., проголошує, що соціальною базою розвитку повинно стати суспільство, де кожна людина могла би реалізувати свої можливості, отримати свою частку і жити в гармонії з іншими людьми. Вона орієнтує сконцентрувати зусилля на формуванні згуртованості та взаємодопомоги, заохоченні "руху на підтримку бідних", побудові "середньозаможного суспільства". У контексті цієї стратегії переглянуто позиції внутрішньої та зовнішньої політики Китаю, зокрема, здійснюється перехід від експортної політики до формування попиту на вироблені товари на внутрішньому ринку завдяки підвищенню платоспроможності китайців ("розкріпачення споживання"). З метою подолання залежності китайської економіки від західних ринків технологій усіляко підтримується перехід від "китайського виробництва" до "китайської творчості" та інновацій. Особлива увага розвитку малого і середнього підприємництва (мале виробництво можна розпочати, лише заявивши про це, і тільки через п'ять років почнеться інспектування).

Є підстави для висновку, що інклюзія – як забезпечення громадянам доступу до ресурсів, освіти, можливостей розвитку малого і середнього бізнесу, економічної свободи тощо – є вагомою підвалиною соціально-економічного піднесення Китаю. При цьому слід зазначити, що і нерівність (за коефіцієнтом Джині) у країні зросла.

Частково завдяки швидкому економічному розвитку Китаю скоротилася частка населення у світі, яке проживає в умовах доходу, меншого за 1,9 дол. США у день: з 29% у 1999 р. до 13% у 2012 р. [10]. Диспропорції ще істотні, зокрема щодо розвитку у містах і сільській місцевості: хоча середньорічні прирости середньодушового доходу у містах і сільських районах закладаються однаковими (на рівні 7%), все ж таки доходи міських жителів перевищують доходи сільських утричі, а доходи міських жителів усе ще перевищують доходи сільських утричі.

² Для прикладу, китайські джерела повідомляють, що ще у 1980-х роках багато сімей харчувалися один раз у день, нині ж усі китайці забезпечені харчуванням у достатку. За цей період нерівність у країні за коефіцієнтом Джині зросла, й експерти доводять, що надання економічної свободи дозволило талановитим людям розкрити свої здібності.

³ Стратегія "гармонійного суспільства" базується на традиційній сутності розуміння "гармонії" у китайській культурі. Слово "гармонія" виражає ключовий зміст існування речей на всіх рівнях – від окремої людини до держави і всього світу. Ядро гармонійної культури становлять такі принципи: 1) "єдність Неба і людини"; 2) "єдність всіх людей" (у країні); 3) "гармонія у середині самої людини" (душі і тіла).

Останнім часом у Німеччині в контексті інклюзивності реалізується цільова установка – "рівноцінність умов проживання" – як засада "генеральної стратегії". У Коаліційній угоді партій від 2018 р. у переліку цілей, які переслідуватиме уряд, зазначається створення "рівноцінних умов життя у дієздатних громадах у міських та сільських територіях, на Сході та Заході". Це визначає широкий суспільний консенсус стосовно того, що умови життя не повинні сильно відрізнятися. Ця ціль має бути представлена в Основному законі як фундамент для суспільної єдності. Створено комісію федерального уряду з представниками федеральних земель та провідних об'єднань з питання "рівноцінних умов життя". Таким чином формується нова система підтримки, спрямована проти зростаючої нерівності між містами та сільськими районами.

Для реалізації цієї цілі увага до сільського розвитку ще більше посилюється, хоча і до цього часу протягом років цей розвиток становив інтегральну складову підтримки розвитку аграрних структур. Передбачено розроблення Спеціального рамкового плану "Сільський розвиток", перехресні завдання стосуються різних відомств. І це відбуватиметься у розвиток напряму аграрної політики "зберегти вітальність сільських територій" (вітальність – життєздатність, життєвість, виживання). Ідеться про те, щоби при всьому різноманітті вихідних умов у сільських районах закласти основи їх процвітання і забезпечити достойний рівень життя для сільських жителів [14].

У Франції інклюзивність стає ваговою складовою корпоративної соціальної відповідальності компаній. У рамках закону про нові економічні правила від 2001 р. французькі компанії, що зареєстровані на фондовій біржі, мали надавати у своїх річних звітах соціальну й екологічну інформацію. Ця інформація повинна відображати дані про: зайнятість з аналізом можливих складнощів при наймі та відомості про скорочення персоналу; організацію робочого часу; зарплату та її динаміку; умови праці та безпеку; навчання; інтеграцію і зайнятість осіб з інвалідністю; доходи компанії та соціальні схеми тощо. На початок 2007 р. 1500 компаній підписали схвалений Документ щодо різноманіття, зобов'язуючись підтримувати культурне та етичне різноманіття своїх працівників на всіх рівнях [15].

У 2017 р. парламент Франції – вперше у світі – ухвалив Закон про корпоративну соціальну відповідальність бізнесу. Згідно з цим законом сто провідних французьких корпорацій зобов'язані виявляти потенційні ризики для працівників і навколишнього середовища та реалізувати заходи, спрямовані на захист прав і свобод людини та збереження екології. Якщо компанія не розробила відповідний план на рік, її буде оштрафовано на суму до 10 млн євро. Якщо ж у компанії не буде плану і при цьому вона порушить права працівників чи нанесе збиток навколишньому середовищу, то розмір штрафу зросте до 30 млн євро.

Існує ще багато прикладів реалізації інклюзивних підходів у певних сферах суспільного життя, всі вони засвідчують міжнародний суспільний рух шляхом інклюзії. Вчені зазначають, що на зміну деструктивній повинна прийти інклюзивна глобалізація, що веде до включеності усіх елементів цивілізаційної системи у загальний процес розвитку [16].

Уроки для України очевидні – і щодо побудови гармонійного суспільства, рівноцінності умов проживання у місті та селі, і щодо посилення корпоративної соціальної активності господарюючих суб'єктів.

Висновки

Інклюзивний підхід актуалізувався за сформованої різновекторності трендів економічного зростання та зайнятості (економічне зростання адекватно не позначилося на зайнятості) та бідності, що призвело до загострення нерівності між людьми за статками і можливостями для розвитку. І це формує виклики для подальшого економічного прогресу та соціальної згуртованості суспільств. Стає дедалі очевиднішим, що подальший суспільний прогрес залежить не лише від суто економічного зростання, а й від того, наскільки саме бідні люди зможуть отримувати вигоди від цього зростання.

Ключовими засадами інклюзивного розвитку є такі: широкі суспільні цілі та всебічний розвиток людини; скорочення нерівності й бідності, забезпечення згуртованості (*соціальна інклюзія*); активна участь громадян в економічній діяльності (*економічна інклюзія*); участь у бережливому використанні природних ресурсів і захисті навколишнього середовища (*екологічна інклюзія*); формування рівноцінних базових умов і шансів для жителів у містах і сільській місцевості (*територіальна інклюзія*), інклюзія між поколіннями. Акцент економічної інклюзії – на створенні умов для продуктивної зайнятості для всіх груп населення, задіянні в економічній діяльності та створенні доданої вартості, і, таким чином, їх участі у розподілі доходів. Лише участь у розподілі доходів завдяки перерозподілу через різні форми державної підтримки ("пасивна інклюзія") призводить до формування "професійних" утриманців і їх виключення з активної економічної діяльності.

Інклюзивний розвиток – це оновлення концепції сталого розвитку в частині посилення соціоекономічного аспекту сталості. Концепція інклюзивного розвитку сформувалась у процесі еволюціонування концепції сталого розвитку, остання залишається домінуючою для цивілізаційного розвитку у XXI ст. Процес переходу на модель сталого розвитку є перманентним, від однієї версії цієї моделі до іншої, з позиціонуванням тих чи інших складових як пріоритетних у певному часовому періоді. При цьому на економіку дедалі більше впливають чинники, що вважалися позаекономічними (екологія, соціальна відповідальність, інклюзія), наразі вони набувають економічних характеристик і вимірів.

Інклюзія є справою високовартісною і подеколи неоднозначною за ефектами, і це потребує подальших досліджень. Однак є підстави погодитись із застереженням, що вартість ексклюзії (виключення певної частини громадян) і упущених від цього соціально-економічних вигід є іще вищою.

References

1. Felipe, Jesus and Hasan, Rana (2006, April). The challenge of job creation in Asia. *ERD Policy Brief. Economic and Research Department Series*, 44. Asian Development Bank. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/challenge-job-creation-asia>
2. Ravallion, Martin (2013). How long will it take to lift one billion people out of poverty? Policy Research Working Paper, WPS6325. World Bank. Washington DC. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkt003>
3. Roosevelt, Franklin Delano (1937, January 20). Second Inaugural address. <https://doi.org/10.1037/e592422010-033>
4. Hausmann: The economy needs inclusive growth. 10.11.2014. Retrieved from <https://www.vestifinance.ru/articles/49179> [in Russian].
5. The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. Moscow: "Ves' mir", 2009 [in Russian].
6. Mantsurov, I.H. (2018). Inclusive development as a basis for countering the global challenges of today. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 71-87 [in Ukrainian].

7. Popova, O.L. (2009). Sustainable development of Ukraine's agrosphere: policy and mechanisms. Institute for economics and forecasting, NAS of Ukraine [in Ukrainian]
8. Documents X1X of the special session of the UN General Assembly (1997, June 23-27). New York. Retrieved from <https://www.un.org/ru/ga/sessions/special.shtml> [in Russian].
9. Zinchuk, T.O. (2017, June 27). An inclusive component of rural community development. In: *Intellectual economy in the context of social transformations: perspectives of public-private partnership: materials of the III international scientific and practical forum (part 1, p.16-22)*. Zhytomyr: Zhytomyr National Agro-Ecological University [in Ukrainian].
10. UNESCO (2016). Education for the benefit of the people and the planet: building a sustainable future for all. World Education Monitoring Report. Retrieved from [unesdoc.unesco.org](https://unesdoc.unesco.org/ark:/61906/0245752_rus) > ark: > pf0000245752_rus [in Russian].
11. Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. Final Report of the Expert Group Meeting. Division for Social Policy and Development, United Nations Department of Economic and Social Affairs. Paris.
12. Buchanan, J.M. (1979). What Should Economists Do? Indianapolis: Liberty Fund.
13. Life without exception: What we know about a world accessible to all (2017). Retrieved from <https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/229016-be-inclusive> [in Russian].
14. Agriculture is at the heart of society. Determination of agrarian policy directions and some data on the current state of agriculture (2015). Berlin: BMEL [in Russian].
15. Statute for diversity in the workplace. Retrieved from <http://www/institute-montaigne.org/charte-de-la-diversite-dans-l-enterprise-2050.html> [in Russian].
16. Heyets, V.M., Hrytsenko, A.A. (2019). "New pragmatism" as an instrument of inclusive globalization (to the 70th anniversary of Professor GZV Kolodko). *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 3-15. <https://doi.org/10.15407/etet2019.01.005> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 23.01.2020 р.

Прорецензовано 24.02.2020 р.

Підписано до друку 19.03.2020 р.

Попова О.А., д-р екон. наук
главный научный сотрудник
ГУ "Институт экономики и прогнозирования" НАН Украины"
ORCID 0000-0003-2642-9393
e-mail: olgopmail@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНЕ РОЗВИТТЯ: НОВАЯ КОНЦЕПЦІЯ ІЛИ ОБНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ УСТОЙЧИВОГО РОЗВИТТЯ?

Обоснован вывод о том, что концепция инклюзивного развития сформировалась в процессе эволюционирования концепции устойчивого развития, а последняя для развития цивилизации в XXI веке остается доминантной. Процесс перехода к модели устойчивого развития является перманентным, версии модели меняются с позиционированием как приоритетных определенных составляющих (экономики, экологии, социальной сферы). Цели достижения равенства и социальной справедливости были задекларированы концепцией устойчивого развития. Концепция инклюзивного развития обновляет и усиливает социально-экономический аспект устойчивого развития; инклюзия – это зона компромисса между социальной и экономической сферами устойчивого развития. Кроме этих сфер, следует также реализовать инклюзию в сфере экологии, территориальную инклюзию, инклюзию между нынешним и будущими поколениями.

Инклюзивное экономическое развитие – это прогресс, плодами которого пользуется все население, причем благодаря своему активному участию в общественных процессах, и выгоды ощущает любой человек в разных сферах своей жизни. Формирование условий солидарности, равенства шансов, доступа к ресурсам и т.п. для всех людей является важным элементом стратегий устойчивого развития. Соответствующие институты – необходимый, но недостаточный критерий инклюзии, поскольку поведение каждого человека в обществе должно быть надлежащим. Поэтому для инклюзии важно формировать среду, толерантности, солидарности.

Обобщены ключевые основы и международные ориентиры инклюзивного развития. Приводятся современные стратегии в контексте инклюзивного развития, разработанные и реализуемые в некоторых странах: построения гармоничного общества (Китай), равноценности условий проживания в городе и селе (Германия) усиления корпоративной социальной ответственности больших хозяйствующих субъектов (Франция).

При преобладании позитивных эффектов акцентировано внимание на определенных неоднозначностях инклюзии. Относительно обеспечения доступа к возможностям развития для различных категорий граждан, в частности их более широкого включения в экономическую деятельность, она весьма затратна, но нельзя не согласиться с выводом, что стоимость исключения и упущенных выгод – еще выше.

Ключевые слова : инклюзивное развитие, концепция устойчивого развития, социальная инклюзия, экономическая инклюзия, стратегии инклюзивного развития, инклюзивное общество

O. Popova, Doctor of Economics, Professor
Chief Researcher
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine
ORCID 0000-0003-2642-9393
e-mail: olgopmail@gmail.com

INCLUSIVE DEVELOPMENT: A NEW CONCEPT OR AN UPDATE OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT?

The article substantiates that the concept of inclusive development was formed in the process of evolution of the concept of sustainable development, which remains dominant for civilizational development in the 21st century. The transition to the sustainable development model is permanent process; while its versions change as certain its components are set as priorities (economy, ecology, or social sphere). The goals of achieving equality and social justice were declared in the concept of sustainable development. The concept of inclusive development renews and enhances the socio-economic dimension of sustainable development. Inclusion is an area of compromise between the social and economic spheres of sustainable development. In addition to these areas, ecology, territorial inclusion, and inclusiveness between present and future generations should also be implemented.

Inclusive economic development is progress that benefits the whole population, so that everybody, thanks to active participation in social processes, enjoys benefits in various areas of his or her life. Creating conditions of solidarity, equal opportunities, access to resources, etc. is an important element of sustainable development strategies for all people. Appropriate institutions are a necessary but insufficient criterion for inclusion, as they should be matched by the behavior of every person in society. It is therefore important to create an environment of tolerance and solidarity for inclusion.

Summarized key principles and international benchmarks for inclusive development. Modern strategies in the context of inclusive development are presented, which are developed and implemented in various countries: building a harmonious society (China), equal living conditions in the city and countryside (Germany), and enhancing corporate social responsibility of large business entities (France).

Despite the obvious prevalence of positive effects, some ambiguities of inclusion are emphasized. As a means of providing access and development opportunities for citizens, including their broader involvement in economic activity, inclusion is quite costly, but one cannot disagree with the conclusion that the cost of exclusion and lost profits is even higher.

The publication was prepared for the implementation of the R&D on "Inclusive Rural Development in Ukraine" (state registration No 0117U005465).

Keywords: *inclusive development, the concept of sustainable development, social inclusion, economic inclusion, strategies for inclusive development, inclusive society*